

La presa de possessió del comtat d'Empúries per Joana Folch de Cardona el 1599

Marisa Roig Simon^{a*}

^a *Llicenciada en història (UAB)*
Arxivera municipal de Castelló d'Empúries

RESUM

Estudi on s'analitza i es posa en context la presa de possessió del comtat d'Empúries per part de Manuel de Rajadell, procurador de la comtessa Joana Folch de Cardona, el setembre de 1599. El treball parteix d'un document procedent de l'Arxiu Ducal de Medinaceli, conservat en suport digital a l'Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries, que detalla el recorregut fet per la comitiva comtal al llarg de tota la demarcació emporitana.

Paraules clau: Castelló d'Empúries, comtat d'Empúries, Casa de Cardona, jurisdicció.

Taking possession of the county of Empúries by Joana Folch de Cardona in 1599

ABSTRACT

Study where the takeover of the county of Empúries by Manuel de Rajadell, procurator of the countess Joana Folch de Cardona, in September 1599. Is analyzed and put into context. 'Medinaceli Ducal Archive which is preserved in digital format in the Municipal Archive of Castelló d'Empúries which details the journey made by the count's entourage throughout the demarcation.

Keywords: *Castelló d'Empúries, county of Empúries, heritage of Cardona, Jurisdiction.*

* Correspondència: Marisa Roig Simon
E-mail: roigsimon@gmail.com

INTRODUCCIÓ

L'objectiu principal de l'article és descriure i posar en context la presa de possessió del comtat d'Empúries després de vint-i-cinc anys de segrest per part de la Reial Audiència de Catalunya. La informació sobre el procés de possessió ha quedat recollida en un document procedent de la Fundació Casa Ducal de Medinaceli que es troba dipositat, en suport digital, a l'Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries. És d'autor desconegut i porta per títol *Relació universal de tota la possessió del comtat de Empuries presa per Don Emanuel de Rajadell, procurador de la Exma Sa Duquesa de Cardona y de Sogorb, Comptessa de Empuries: y de les coses particulars que en ell se son enteses*,¹ va ser escrit presumiblement entre els mesos de setembre i octubre de l'any 1599.

La font relata, a manera de crònica, el recorregut que dia a dia va seguir el seguici comtal encapçalat per Manuel de Rajadell, procurador de la comtessa Joana Folch de Cardona, per tot el comtat d'Empúries. Descriu el cerimonial de benvinguda practicat pels habitants del comtat, la renovació dels juraments de fidelitat dels consellers de les diferents universitats i la ratificació dels privilegis concedits pels antecessors de la comtessa a favor de les comunitats de la zona "*era consuetut (...) que lo qui prenia dita possessió anava a la Iglesia major a jurar tots los privilegis, practicas, usos y bons costums a dita universitat concedits y otorgats*". Fins ara, una de les principals aportacions sobre les obligacions protocol·làries dels representants locals prové dels estudis realitzats per l'historiador Miquel Pujol Canelles.²

El treball conté transcripcions parcials del text manuscrit que permeten clarificar alguns conceptes, entendre el funcionament del govern i de la justícia comtal i conèixer l'estat de les seves finances. En aquest sentit s'han elaborat dues taules a partir de les dades recollides en dos memorials, el primer dels quals registra els ingressos en concepte d'arrendament i rendes derivades de l'exercici de la jurisdicció, i el segon, consigna els salaris dels principals oficials al servei del comte. El document presenta un darrer memorial, del qual no s'ha elaborat cap taula, que relaciona les anualitats dels censals pagats per l'administrador a diverses institucions i particulars. Els tres compendis cobreixen l'anualitat de 1599.

Així mateix, la font proporciona informació demogràfica de les poblacions i batllies del comtat, el nom de les quals apareix anotat en el marge del document. S'hi pot trobar el nombre d'edificis, el tipus de jurisdicció que hi exercia la casa comtal, el nom dels batlles i dels senyors locals i l'aportació pecuniària lliurada a fi de servir

1. Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries (AMCE), fons ADM, comtat d'Empúries, doc. 10232. El document, escrit en català, consta de vint folis.

2. Vegeu Miquel PUJOL CANELLES, "El Cerimonial dels Còsols de la Universitat de Castelló d'Empúries" *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, Figueres, 30 (1997), p. 205-272.

als nous governants. De fet, el document esdevé un excel·lent testimoni dels conflictes jurisdiccionals existents entre els comtes i els barons locals, molts dels quals havien aprofitat el segrest del comtat per ampliar els seus dominis, canviar de jurisdicció o usurpar terres al comte.

EL SEGREST DEL COMTAT I LA POSTERIOR PRESA DE POSSESIÓ

La fusió dels llinatges Sogorb-Empúries amb la casa ducal de Cardona es produí a principi del segle XVI arran de l'aliança matrimonial entre Joana Folch, hereva del ducat de Cardona, i Alfons d'Aragó, fill d'Enric II d'Aragó (1445-1522) conegut com a infant Fortuna, comte d'Empúries i duc de Sogorb³ i senyor de les baronies de la Vall d'Uixó, Serra d'Eslda, Benaguasil, Paterna i Vallbona, en el regne de València.

El 1575 la filla gran del matrimoni, Joana d'Aragó, s'havia de convertir en Joana II Folch de Cardona (1539-1608) duquessa de Sogorb, de Cardona i comtessa d'Empúries, després que el seu germà i hereu, Francesc Ramon, morís sense descendència. No obstant això, el seu nomenament va quedar interromput a instància de la Reial Audiència de Catalunya per una disposició en la línia successòria⁴ que determinava que el títol s'havia de transmetre per línia masculina directa. De manera que sense una sentència ferma, la successió a favor de Joana quedà suspesa pel Consell Reial o Reial Audiència de Catalunya, que s'afanyà a segrestar el comtat amb tots els seus béns, drets i possessions. Durant la confiscació i per tal d'administrar les rendes de la jurisdicció, la Reial Audiència creà la figura del reial segrestador, un càrrec exercit, primer, per Ramon de Torrelles i de Pallear i, a la mort d'aquest, per Joan Francesc de Copons.⁵

3. La senyoria feudal de Sogorb, al regne de València, va ser elevada a ducat el 1475 pel rei Ferran el Catòlic a favor d'Enric II d'Aragó, l'Infant Fortuna. Així el títol de comte d'Empúries quedà relegat en segon pla. Antonio SÁNCHEZ, *El archivo condal de Ampurias. Historia, organización y descripción de sus fondos*. Castelló d'Empúries, Ajuntament de Castelló d'Empúries, 1993, p.28

4. L'any 1409 el rei Martí l'Humà empenyorà una part del comtat a la ciutat de Barcelona i l'altra part a la Diputació del General per un valor de 50.000 florins d'or. Aquesta etapa finalitzà quan el rei Alfons el Magnànim (1416-1458) recuperà la gestió del comtat i el donà en feu al seu germà Enric I d'Aragó obviant les protestes dels castellanins que volien continuar formant part de la jurisdicció reial. Vegeu: Antonio SÁNCHEZ, *Op. cit.* p 28-29. La infeudació del comtat atorgada el 1457 a favor d'Enric contenia una clàusula de successió que disposava que la transmissió del comtat sempre hauria de ser per línia masculina directa. Agraïxo sincerament la informació aportada per Martí Paola.

5. AMCE, fons Arxiu Ducal de Medinaceli (ADM), comtat d'Empúries. "Manual de negocis de l'administració del comtat", doc. 10523. Els llibres de l'administració del comtat elaborats en aquesta època pels segrestadors reials es conservaven barrejats amb la documentació del Mestre Racional, institució encarregada del control de la comptabilitat en tota la Corona. Així ho reflecteix una anotació marginal a la portada del Manual de l'administració del comtat que diu: "En lo ofi de Mestre Racional de Barcelona se troban dos manuals de la administració del comtat d'Empúries. Lo hu comença a 8 de juliol de 1575 y acaba a 11 de març de 1579. Y l'altre comença a 25 de maig de 1588 y acaba a 28 de novembre de 1595, y es cusit en los comptes de Don Ramon de Torrelles, segrestador".

Aprofitant la conjuntura política, els síndics d'algunes universitats del comtat, encapçalats per Castelló d'Empúries, també impugnaren la successió de Joana amb la finalitat de forçar la reducció del comtat a la corona.⁶ Fins i tot alguns habitants de la demarcació i per tal d'alliberar-se de les càrregues imposades pels comtes, s'allistaven a l'exèrcit per ser destinats a la vila i castell de Roses i prestar els seus serveis al rei.

La pujada al tron de Felip II d'Aragó –III de Castella– el 1599 va ser determinant per a dictar una resolució definitiva en la successió i possessió del comtat. De la mà del nou monarca, Joana Folch va rebre el reconeixement dels títols⁷ de duquessa de Sogorb i comtessa d'Empúries i recuperà la gestió dels seus territoris. Aleshores, Joana Folch estava unida en matrimoni amb un membre de l'aristocràcia andalusa, Diego Fernández de Córdoba, marquès de Comares, el qual hagué d'adoptar els cognoms de la seva esposa per titular-se duc de Sogorb i Cardona i representar l'estament militar a la Cort General de Catalunya, convocada pel mateix rei Felip II el 2 de juny de 1599.⁸ En finalitzar les corts, el sobirà feu expedir una Provisió Reial en la qual ordenava l'aixecament del segrest i la restitució del comtat i tots els seus drets a favor de Joana “que fos mantinguda en la possessió del comtat així i com estaven sos antecessors y que lo secrest en dit comptat (...) fos llevat”. Així mateix, el rei concedí a les comunitats de Castelló d'Empúries, Roses, Cadaqués, Sant Pere Pescador, Empúries i Viladamat la remissió general de les penes i “el perdó de tots y qualsevol crims y delictes que los habitants de les dites universitats haguessen fets y perpetrats fins a la present jornada”. L'agutzil ordinari, Joan d'Encontra, fou l'encarregat de fer complir les ordres reials, signades el 13 de juliol de 1599, i fer arribar les lletres executòries a les universitats emporitanes.

En la presa de possessió de les viles, castells i llocs del comtat d'Empúries, Joana Folch va atorgar poders a Manuel de Rajadell perquè obrés en nom seu. Rajadell era el senyor del castell de Jorba (Anoia), un territori de la baronia de la Conca d'Òdena que pertanyia a la casa dels Cardona. Altrament i per exercir les funcions de governador del comtat, va designar Lluís Roger de Llúria, castlà del castell de Granyena (Granyena de Segarra, Lleida) terme també integrat en el ducat de

6. AMCE, fons ADM, comtat d'Empúries reg. 11115. El 1584 i el 1589 els síndics i còsols de Castelló d'Empúries es reuniren a la casa de la llotja de la plaça dels Homes juntament amb els síndics d'altres universitats del comtat sobre el plet que es portava a la Reial Audiència per la reducció del comtat a la corona.

7. Sobre la casa i el patrimoni dels Cardona, consulteu l'article d'Andreu GALERA PADROSA, “La hisenda de la Casa Ducal de Cardona i els seus estats a mitjan segle XVII”, *Dovella*, 41 (2000), p. 41-47.

8. La celebració de la Cort General de Catalunya de 1599 s'allargà durant cinc setmanes, la seva clausura es va fer la matinada del dia 8 de juliol. Vegeu: Josep CAPDEFERRO, “La participació de Girona a la Cort General de Catalunya de 1599” *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona-Lleida (2000), p.1-24.

Cardona.⁹ Per a poder desenvolupar el càrrec, Roger de Llúria i en el marc de les corts generals, va rebre el privilegi de cavaller, un requisit indispensable pel seu nomenament. El governador era la màxima autoritat en el govern del comtat, presidia la Cort de l'Audiència de la Governació General i també el Consell de Justícia i Hisenda, aquest darrer òrgan era regit per sis oficials més, el veguer, l'assessor i comissari general, el batlle de Castelló, el jutge ordinari, l'advocat fiscal patrimonial i l'administrador d'hisenda. Els càrrecs eren escollits pels comtes i formaven una sòlida estructura jeràrquica destinada a dirigir tant la gestió política i administrativa com la d'ordre fiscal.

L'arribada a la capital, Castelló d'Empúries

L'11 de setembre de 1599 el seguici –encapçalat per Manuel de Rajadell i integrat, entre altres, per Joan d'Encontra, agutzil ordinari del rei; Lluís Roger de Llúria, futur governador, i Bernat Alzina, doctor en lleis i antic oficial del comte Francesc Ramon¹⁰ entrà al comtat per la població de Sant Miquel de Fluvià, on “isque lo batlle de dit lloc ab molta gent armada y feren gran demostració de alegria”, i continuaren la marxa cap a la capital, Castelló d'Empúries. L'estada en terres emporitanes es perllongà vint-i-quatre dies, fins al 5 d'octubre quan reprengueren el camí de tornada cap a Barcelona.

Van arribar a Castelló el mateix dia i s'aturaren al monestir de Sant Domènec, situat fora muralles. El cerimonial de l'entrada dels comtes, o en aquest cas dels seus representants, havia de seguir un protocol molt estricte. El document relata com l'agutzil reial va entrar sol a la plaça dels Homes per fer una crida i “alçar lo segrest”. A continuació, i davant del portal de Santa Maria, el seguici acompanyat del notari reial, Gaspar Montserrat Xemallau, es reuní amb els quatre còsols de la universitat escortats pels dos verguers¹¹ i amb diversos prohoms del Consell Municipal. L'objectiu era posar les cartes executòries reials i la documentació probatòria de la presa de possessió a disposició de la universitat de Castelló.

El còsol en cap, Pere Llareus, donà les claus dels portals de la vila al procurador Rajadell “ y.l prengué per la ma dreita posant.lo dins la dita vila de Castelló y en

9. Integraven el ducat de Cardona un total de setanta-vuit castells, viles i llocs, els seus termes conformaven un territori d'aproximadament 1.952 km², repartits entre quaranta municipis, que actualment estan agrupats en vuit comarques: l'Alt Penedès, l'Anoia, el Bages i el Berguedà de la província de Barcelona i les comarques de l'Alt Urgell, la Noguera, la Segarra i el Solsonès de la província de Lleida. Andreu GALERA *Op. cit.* p. 42.

10. El 1574, durant el mandat del comte Francesc Ramon, Alzina exercí de procurador general. (AMCE, fons ADM, comtat d'Empúries, doc. 11115). El 1575 Alzina fou nomenat assessor ordinari del comtat. (AMCE, fons ADM, comtat d'Empúries, doc 2296).

11. El veguer era un funcionari municipal que com a insígnia portava una verga o bastó i era l'assistent o encarregat d'acompanyar els còsols i de complir les ordres que aquests els manaven. (Pujol, 1997:262).

senyal de dita possessió, tancar i obrir les portes de dit portal". Els còsols anaven abillats amb la vestimenta oficial que consistia en unes gramalles¹² de color grana folrades de vellut negre, un caperó del mateix teixit i una gorra alta de *rissa*. Es tractava de la indumentària que solien portar en les visites importants, en les festivitats significatives o també durant els actes d'extracció de rodolins pel nomenament de nous càrrecs municipals o per la seva renovació.¹³ Segons la font, només els còsols de les poblacions de Roses i d'Empúries van rebre el seguici comtal guarnits amb la vestimenta oficial, la mateixa a tot arreu. A Castelló d'Empúries, la comitiva estigué hostatjada en el palau comtal, fet construir per Enric II d'Aragó, conegut com l'infant Fortuna, a principi del segle XVI, i situat a intramurs, aproximadament en el mateix espai on avui s'alça el convent de Sant Domènec. Els còsols manaren de proveir-lo de menjar i queviures "dita vila feu lo gasto a tots quatre dies amb molta abundància y compliment". El dilluns 13, els vuitanta prohoms i els quatre còsols del Consell General de la universitat s'hi desplaçaren per prestar homenatge i jurament de fidelitat a la comtessa, tal com era costum.

D'altra banda i a l'interior de l'església de Santa Maria, Manuel de Rajadell va fer el jurament de l'observança dels privilegis, que consistia a confirmar i jurar els privilegis concedits pels comtes precedents a favor de la vila i universitat de Castelló al llarg dels segles, "després per esser tard, dits consols y promens acompanyaren ab sis atxes ensesas dit Emanuel de Rajadell y los demes a la casa que sa [exel·lentissima] te". La revalidació dels privilegis havia de seguir el compliment estricte i ho van repetir a totes les poblacions que van recórrer.

Les possessions dels comtes a Castelló d'Empúries

El representant del rei, Joan d'Encontra, posà a mans de Rajadell les possessions que tenien els comtes a Castelló d'Empúries. En primer lloc, es possessionaren de la Cort de l'Audiència de la Governació General de la vila i del comtat, edifici situat en "lo cap de la plassa dels Homens". La cort era el tribunal que impartia la jurisdicció criminal, també anomenada alta justícia o mer imperi, i comprenia els delictes i les causes criminals que s'esdevenien en tot el comtat, pels quals es podien imposar condemnes com la pena de mort, la mutilació de membres del cos, assots o galeres. En aquesta època i en gairebé tota la demarcació, l'alta justícia encara l'exercien els comtes d'Empúries.

A continuació es possessionaren de la meitat de l'edifici de la Cort ordinària, emplaçada "junt a les presons i al cap de la plaça del gra", on visitaren la presó i nomenaren carceller Vicenç Geli, teixidor de lli; l'altra meitat de la cort pertanyia als

12. Les gramalles eren túniques llargues fins als peus i eren propietat del Comú, es traspassaven amb el càrrec. El caperó cobria el cap, era alt i acabat en punta, i a vegades s'estenia per avall formant una espècie de capeta que cobria les espatles i l'esquena.

13. Miquel PUJOL CANELLES, "El Cerimonial dels Còsols de la Universitat de Castelló d'Empúries" *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, Figueras, 30 (1997), p. 253-254.

Vallgornera, senyors de Vilanova de la Muga. La Cort Ordinària exercia la jurisdicció civil, també anomenada baixa justícia o mixt imperi. Era el tribunal que incoava les causes civils dels veïns de la vila i del comtat i els fets penals lleus que es podien castigar amb sancions pecuniàries. En l'exercici de la jurisdicció civil, el comte tenia un batlle a cada vila subordinat a la jerarquia jurídica i administrativa del comtat. En algunes poblacions es constituïren corts inferiors dirigides pel batlle del lloc amb el suport d'un escrivà i un jutge.

La presa de possessió d'ambdues corts es realitzà amb un solemne cerimonial, en el qual s'utilitzà un guant i una espasa. El document ho descriu així: "En senyal de possessió civil li donà [a Rajadell] un guant, lo qual se calçà en la ma dreta, y el feu assentar en una cadira. Y en senyal de la possessió criminal li donà una espasa nua en la ma dreta, la qual dit Don Manuel esventà per tres vegades dient: -Visca la Excel·lentíssima Señora Dona Juana d'Aragó, duquesa de Cardona y comtessa d'Empúries-. A les quals paraules tot lo poble allí congregat ab gran demostració d'alegria, respongué ab altes veus: -Visca per a molts anys-". En tots i cadascun dels llocs on havien de prendre possessió se seguia el mateix procediment.

Les dues corts eren objecte d'arrendament, la de l'Audiència s'havia llogat per tres anys a Jeroni Calvo i Joan Llobet, notaris de Castelló, per un preu de 203 lliures anuals; i la meitat de la cort ordinària s'havia arrendat al notari Miquel Vivet per 67 lliures i 10 sous cada any.

L'arxiu comtal, emplaçat a la primera planta de l'edifici de la Cort ordinària i la notaria pública, anomenada d'en Bofill, també formaven part de les possessions dels comtes. L'arxiu custodiava escriptures, manuals, privilegis i tota mena de documents generats i vinculats al govern i a l'administració del territori, des d'època altmedieval. Les quatre claus per accedir-hi es trobaven a mans del governador, del veguer, de l'administrador i del notari-arxiver. Visitaren l'arxiu i descrigueren la gran desorganització que patia "y així se troba dit arxiu tant mal conduyt que fou la major llàstima del mon. Los actes y demes (...) mig rosegats de ratas y coberts de pols, maltractats y confusos, trastocats de llur propi lloch y mal ordenats, que estant com estan es imposible trobar.se un acte sino ab molt gran treball." Alertaren de la sostracció i pèrdua d'un "llibre de gran importància per lo patrimoni de sa excel·lentíssima". De fet, aquesta situació es va resoldre, pocs anys després, amb la unificació dels fons documentals dels estats de Sogorb-Empúries i Cardona en un sol edifici¹⁴ i el trasllat de la documentació des de Castelló d'Empúries fins al castell d'Arbeca, on s'emplaçà el nou arxiu.

La font descriu l'església de Santa Maria com "un sumptuosíssim temple que mereix nom de catedral" on resideixen molts capellans beneficiats i una nodrida comunitat

14. L'any 1622 el duc Enric Ramon Folch, net de la comtessa Joana, impulsà la creació del *Archivo General de los estados de los duques de Segorbe y Cardona en el principado de Cataluña y reino de Valencia* en un únic dipòsit que s'emplaçà al castell d'Arbeca (Baix Urgell). Els documents del fons del comtat d'Empúries foren traslladats pel notari tortosí Joan Busquets fins a Arbeca. Vegeu: Antonio SÁNCHEZ, *Op cit*, p 51.

de preveres amb nombrosos càrrecs eclesiàstics: domer, cabiscol i rector, i en destaca l'orgue i l'altar major que "es de marmol obrat amb molta perfecció". El dilluns 13 hi celebraren un ofici solemne amb diaca, sotsdiaca i amb acompanyament d'orgue. També hi relaciona quatre monestirs de frares, situats fora muralles, un de dominics, un de franciscans, agustins i mercedaris, i finalment un de clarisses, ubicat en el sector de migdia, integrat per vint-i-dues monges de clausura. És precisament aquesta comunitat de Santa Clara que explotava un dels dos horts de la casa comtal, ambdós situats extramurs a tocar el recinte fortificat, prop del canal del Molí d'on captaven l'aigua pel reg. En el més gran, cedit pel comte Francesc Ramon a l'abadessa, hi havia, d'una banda, una plantació de seixanta arbres tarongers "grossíssims", especifica el document, i de l'altra "es feia molta hortalissa perquè és de regadiu" del qual asseguruen que es podria obtenir una bona renda si no fos explotat per les monges. L'altre hort es trobava al servei dels governadors del comtat.

La casa comtal tenia en possessió un seguit de molins fariners construïts sobre el rec que fluïa a tocar els murs de la vila i dels quals s'obtenien pocs beneficis. Rajadell apunta que no estaven arrendats perquè la resclosa, instal·lada en el curs del riu la Muga en el terme de Vilanova de la Muga, no estava "condreta [neta] y no es troba qui en preu ni altra los vulla per los grans gastos que de ordinari se ofereixen en dita resclosa". En aquest sentit el manuscrit adverteix "que si es fes una nova resclosa, l'arrendament dels molins pujaria a més de 500 ducats" i se'n podria construir una de nova en les terres de la comtessa de Peralada, al terme de Vilanova de la Muga, la qual ja s'hi havia avingut a canvi del pagament de 2.000 ducats. L'estratègia de Rajadell anava encaminada a millorar el rendiment dels molins existents amb previsió d'obtenir més beneficis i guanys per als comtes i la possibilitat d'edificar, de bell nou, molins drapers per batre i trinxar draps i molins de retòrcer llana per a picar, desengreixar i enfortir la llana, amb la finalitat de reactivar tant la producció llanera i la manufactura del tèxtil com l'arribada de nous habitants, "la vila se poblaria molt y la draperia tiraria molt perquè esta dita vila hi ha molta abundància de llanes". Durant aquesta època, la vila i tota la demarcació havien entrat en una etapa de decadència a causa del fort endeutament de la hisenda comtal, de l'acumulació de demandes i plets contra diverses universitats i senyors inferiors, fets que havien provocat un important descens demogràfic. Segons un frare de l'orde de Sant Francesc que visità Castelló d'Empúries a finals del segle XVI hi ha una altra causa que provocà el descens de la població, "en tiempos pasados tenia pasados mil vezinos y por ser tierra muy enfermiza y morirse muchos en ella, de ordinario se ha des poblado mucho".¹⁵ Probablement, "la tierra enfermiza" que al·ludeix el

15. Arxiu Biblioteca Castell Peralada (ABCP). *Peregrinació de la yda de Catalunya*. (segle XVI). Manuscrit, f.142. No es coneix l'autor ni l'any exacte del viatge realitzat des de València fins a terres catalanes. Tot fa pensar que va ser escrit per un frare franciscà el 1586, així ho explica en el seu llibre: Manolo MORENO, *Viatgers a Figueres segles XV-XIX*, Figueres, Ajuntament de Figueres, 1995, p 40-41.

manuscrit té a veure amb les malalties provocades per les aigües estancades dels aiguallaixos i de les zones inundades que s'estenien pel terme. Tot just a finals del segle XVI, la superfície de l'estany de Castelló havia iniciat una lleugera disminució, Josep Colls¹⁶ ho explica molt bé en els seus estudis sobre la dessecació dels espais humits i el desviament de la Muga.

En la visita a l'estany de Castelló, es lamentaren de l'estat en què es trobava i les poques rendes que s'obtenien de l'arrendament de la pesca. L'activitat pesquera havia estat, en el passat, una font d'ingressos importants, els comtes posseïen el dret privatiu de la pesca i percebien els delmes del peix.¹⁷ Rajadell considera "convenient fer en dit estany una mota cerca de la mar perquè amb dificultat el peix se'n pogués tornar, y se'n hauria de dit estany doscentes lliures més d'arrendament". La caseta de l'estany, emplaçada a l'extrem sud-est del perímetre de la llacuna, estava molt deteriorada pel pas del temps i per la manca de manteniment i "donà ordres que es fes apuntalar".

Nomenament d'oficials

El dimecres 15 de setembre i finalitzats els juraments de fidelitats prestats pels síndics de la universitat de Castelló, Rajadell procedí a la provisió i nomenament dels nous oficials del comtat, prèviament escollits per la comtessa. Lluís Roger de Llúria jurà el càrrec de governador general, la màxima autoritat del comtat; el doctor en lleis, Armenter Sunyer, fou nomenat assessor ordinari i comissari general, càrrec que tenia funcions consultives i jurisdiccionals al costat del governador i en la seva absència el podia substituir; el cavaller Francesc Desguell fou elegit veguer, era l'oficial que exercia justícia civil i criminal sobre tots els batlles del comtat; Pere Pont fou designat batlle, oficial que s'encarregava de la justícia civil i criminal a la vila i al terme de Castelló d'Empúries, excepte amb els notaris i les seves famílies; el doctor en lleis Pere Bahi fou escollit jutge ordinari, la seva funció era assessorar el veguer i el batlle; Jaume Callós fou nomenat advocat fiscal; Jaume Gibert fou designat com a administrador de rendes per tal de vetllar pel patrimoni comtal, cobrar les rendes i pagar als oficials; Esteve Puig fou escollit dipositari dels diners obtinguts en la venda de les propietats dels comtes a la vila o comtat i el notari Benet Ferrer, procurador patrimonial, encarregat de les causes patrimonials i de les capbreuacions.

Quedaren vacants els càrrecs de col·lector i receptor dels terços, de procurador fiscal, de notari de l'administració-arxiver i de batlle general de la treta.

16. Josep COLLS, "Crecimiento agrario y desecación de humedales litorales en el Noreste catalán: Castelló d'Empúries (siglos XVI-XIX)", *Areas. Revista internacional de Ciencias Sociales*, núm 25, (2006), p. 55.

17. Josep COLLS, *Op cit.*, p. 55.

Les finances comtals

Els tres memorials recollits en el document permeten conèixer l'estat en què es trobava la hisenda comtal a finals del segle XVI. Un dels memorials concerneix als ingressos o entrades procedents de les rendes derivades de la jurisdicció i els altres dos a les despeses o sortides, l'un fa referència al pagament dels salaris dels oficials del comte, i l'altre, al pagament de les anualitats dels censals als diferents creditors. Aquesta doble comptabilitat permet clarificar el nivell d'endeutament i les dificultats financeres de les arques comtals.

Taula 1. Memorial de les rendes percebudes pels comtes d'Empúries, 1599

Ingressos. Rendes rebudes	lliures	sous
Lleuda de Cadaqués	452	
El molí de l'Armentera	355	
L'estany de Castelló	350	
La cort de l'Audiència	203	
El dret de la treta del comtat	200	
Les rendes d'Empúries	124	
Tasques de Sant Pere Pescador	102	
Les tasques de Quermançó	70	10
La cort ordinària	67	5
El delme del peix de Banyuls	46	10
El dret nou del peix i corall de la Selva	45	5
El forn de dalt	40	
El forn del mig	30	
Tasques i censos de Banyuls	30	5
El forn de baix	20	
El fornatge dels cortals	15	5
El pes i quintar de Castelló	15	
La lleuda de Roses	15	
El mesuratge de Castelló	11	
La closa del comte	10	
El dret de la lleuda o carregatge de l'Armentera	6	
El dret del peix i el corall de Llançà	6	
Notaria de Bofill	6	
Els censos i les tasques de Cadaqués	5	5
Les herbes de Sant Pol de la Calçada	5	
El pes de la llana de Castelló	4	10
Corredoria de Roses	3	
L'estany del castell d'Empúries	3	
El delme del peix i el dret de la treta dels Graells	1	10
La lleuda de la fusta de Castelló	1	4
TOTAL	2.288	16

La taula 1 recull els ingressos provinents de l'arrendament dels béns i possessions dels comtes, tal com indica la nota marginal "Preus dels arrendaments". Entre les més lucratives, hi trobem la lleuda de Cadaqués, el molí de l'Armentera i l'estany de Castelló. Els comtes percebien un total de 2.288 lliures i 16 sous. Hi havia altres rendes, com ara els molins de la vila de Castelló d'Empúries que no se'n treia profit perquè no havien estat arrendats o el dret del mesuratge de Castelló que, abans del segrest del comtat, s'arrendava per 70 lliures, "los rics i potents de la vila de Castelló, quan venen una sort de blats o grans no volen pagar el dret i avui no val més de 10 lliures d'arrendament", per aquesta qüestió s'obrí una causa a la Reial Audiència de Catalunya.

Finalment, la font assenyala la intenció de la comtessa de recuperar la possessió sobre diverses batllies i castells del districte d'Empúries que havien estat alienats. Tal com apunta Pere Gifre,¹⁸ l'exercici de la jurisdicció tenia una relació directa amb la percepció de rendes i, per tant, era una font important d'ingressos. Així doncs, pretenien rescatar els termes de Sant Mori i Vilaür "que lo compte de Empúries té lo cas de mort y per consegüent es del comptat"; la batllia de Verges que, tot i haver estat incorporada a la corona el 1587,¹⁹ consideren que s'hauria de restituir a la jurisdicció comtal, cosa que els permetria augmentar el líquid de les arquees comtals en 400 lliures més de renda anual; la batllia de Siurana²⁰ que, malgrat haver estat reduïda a domini reial el 1551, els seus termes "son en los límits del comptat de Empúries y creuen que.s podrian cobrar". D'altra banda, i pel que fa al castell d'Albons, també emplaçat al límit del comtat, la baixa justícia va ser empenyorada per 1.700 florins, la font assenyala que "qui la posseeix ha usurpat la jurisdicció criminal". Rajadell recomana cercar l'acta d'empenyorament a l'arxiu comtal a fi d'incoar una demanda contra l'extorsionador. Altres termes que presenten les mateixes problemàtiques són Rupjà, Parlavà i Ultramort, tots tres empenyorats a la mensa episcopal de Girona per preu de 700 lliures, els actes probatoris es conserven a l'arxiu comtal. Un cas curiós és el de la batllia d'Ullastret, integrada per set²¹ nuclis. El notari reial, Germà Negra, s'ofereix a facilitar informació i a posar-se al servei de la casa comtal "ses ofert per part sua de donar raó a sa excel·lentíssima i a acudir on manarà, està en dita vila a l'efecte de capbrevar los delmes, censos y altres drets té en dita batllia lo rey". L'abril de 1551 tant les rendes com tota la jurisdicció del castell d'Ullastret s'havien sotmès a domini reial.

18. Pere GIFRE, *Delmes, censos i lluismes. El feudalisme tardà a la Catalunya vella (Vegueria de Girona, s. XVI-XVII)*. Girona: Associació d'Història Rural, Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona i Documenta Universitària, 2011, p. 101-105

19. Salvador VEGA, "La creació de la batllia reial de Verges. Dos privilegis de Felip I d'Aragó, dit el Prudent (1587)", *Estudis del Baix Empordà*, 29 (2010), p. 150.

20. La batllia de Siurana estava integrada pels nuclis de Siurana, Vilamalla, Garrigàs, Armadàs, Vilajoan, Arenys d'Empordà, Santa Eulàlia i Tonyà. Va ser donada en penyora juntament amb la jurisdicció criminal de Tonyà al baró de Senesterra per 7.000 lliures. Per altra banda, la jurisdicció civil de Tonyà la va empenyorar l'infant Enric II d'Aragó a l'abat de Santa Maria de Roses per 350 lliures.

21. Canavells, Fonolleres, Serra, Llabià, Mata, Sant Iscle i Vulpellac.

Taula 2. Memorial dels sous pagats als oficials del comte, 1599

Oficials del comtat	lliures	sous
Governador general	200	
Veguer	60	
Administrador i tresorer	40	
Assessor ordinari i comissari general	30	
Advocat fiscal	30	
Procurador de Barcelona	25	
Advocat de Barcelona (n'hi havia 2)	24	
Botxí	13	
Jutge	10	
Notari de l'administració	10	
Carceller	10	
Arxiver	8	10
Cera regalada per la comtessa als oficials per la festa de la Candelera	8	
Advocat de Girona	8	4
Batlle de tretà	6	
Procurador a Girona	6	
Lloguer de la botiga on hi ha la cort de l'Audiència	6	
Procurador patrimonial	6	
Porter de l'administració	5	
TOTAL	505	14

Les despeses que figuren a la taula 2 corresponen al sou anual que cobraven els oficials del comte. L'encarregat de satisfer els pagaments era l'administrador i tresorer del comtat. El 1599 sumava una despesa total de 505 lliures i 14 sous.

El document presenta una darrera informació comptable, es tracta del "Memorial dels censals que quiscun any paga lo administrador y tresorer del comtat dels emoluments i rendes" amb una nota marginal que diu "pensions de censals". La relació consta de cinquanta-nou assentaments relatius a les pensions anuals que pagava l'administrador i tresorer del comtat a diversos creditors, un 79,7% dels quals eren institucions religioses, un 18,6% eren cavallers integrants de la petita noblesa i un 1,7% eren institucions benèfiques. La suma de les anualitats feia un total de 1.016 lliures i 9 sous. Havent fet els càlculs amb les entrades i sortides "restan netes per ses excel·lentíssimes, quiscun any, set-centes vint-i-sis lliures i dotze sous i deu diners y lo que resta dels molins de Castelló y les composicions, terços, lluïsmes i foriscapins".

L'EXERCICI DE LA JURISDICCIÓ A LES POBLACIONS DEL COMTAT

Durant vint dies, la comitiva encapçalada per Manuel de Rajadell va recórrer el comtat d'Empúries per prendre possessió, en nom de Joana Folch de Cardona, d'una quarantena de poblacions, de dos castells –el de la Garriga i el de Quermançó, aleshores ròneg– i de l'ermita de Sant Baldiri d'on la comtessa era la patrona. Les universitats hagueren d'assumir, en els seus respectius termes, les despeses de les dietes i la pernoctació del seguici.

El dijous 16 de setembre, des de Castelló d'Empúries, emprengueren el camí en direcció est, cap a Roses, on els esperaven, davant del Portal de la Vila, els tres còsols de la universitat rosinca i "uns quants arcabussers, fills de la vila, galejant i fent molta demostració d'alegria". Atès que la jurisdicció de Roses era compartida, la comitiva comtal no va rebre les claus dels portals de la vila com era habitual, aquestes es trobaven a mans del capità de la fortalesa i, per tant, sota el domini del rei. Amb tot, el seguici es dirigí a la plaça de la població i, en senyal de possessió de la jurisdicció civil, Rajadell es posà i tragué un guant i, en senyal de la criminal, desembeinà l'espasa. El procurador de la comtessa jurà els antics privilegis a l'interior de l'església del monestir de Santa Maria²² i, a la plaça, els còsols i els prohoms, en nom de tots els habitants, li "prestaren (...) a dit Don Emanuel de Rajadell lo sacrament i homenatge de fidelitat".

Els continus atacs pirates contra la vila a principi del segle XVI i la càrrega d'haver de patir l'allotjament de tropes durant la segona meitat del mateix segle van provocar la fugida de molts rosincs cap a llocs menys exposats. Els seus habitants es trobaven "molt oprimits dels soldats que havien de tenir aposentats en llur cases", les queixes de la població civil envers les tropes destacades a la vila fou resolta amb la construcció de dues casernes "per ordre de sa Magestat se fan dos quartos, y en cada quarto haurà setanta y dos aposentos per estar y habitar los dits soldats sens dar pena ni fastidi als habitants de dita vila", les obres, adjudicades el 1598, van ser impulsades per la monarquia a petició de les autoritats comtals i municipals i s'aixecaren a l'interior de la plaça forta de la Ciutadella.²³ Aquesta nova fortificació transformà completament l'estructura urbana de la vila fins a fer

22. L'església del monestir de Santa Maria funcionava com a temple parroquial i com a església del monestir, i des del 1592 estava sota el patronat reial, després de fusionar-se amb el monestir d'Amer. Vegeu: Hug PALOU, *Jurisdiccions i privilegis a la Vila de Roses: orígens de la jurisdicció compartida. Segles X a XVI*. Estudi dels documents, treball de recerca inèdit presentat al programa de doctorat de la UAB Societat i Cultura a la Catalunya Antiga i Medieval, 1987-1989. Consulteu també: Xavier SOLÀ COLOMER, *El monestir de santa Maria d'Amer a l'Època Moderna: religió, cultura i poder. De la reforma benedictina a la vigília de les desamortitzacions (1592-1835)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2010, 2 vols., col. Estudis, 53. Agraeixo molt sincerament la informació aportada per Josep M. Barris, arxiver de Roses.

23. Josep M. BARRIS, *Roses o la recerca de la zona grisa. Articles. 1999-2008*. Roses: Ajuntament de Roses, 2008, p. 166,178. Vegeu també: Pablo DE LA FUENTE, "Les casernes de la fortalesa de Roses", *Revista de Girona*. Núm. 165, (1994), p. 65.

desaparèixer el barri del port i part del raval de les Botigues. És precisament en una d'aquestes botigues que Ramon de Torrelles, segrestador reial i administrador de les rendes del comtat, mentre aquest era segrestat per la Reial Audiència, hi va fer traslladar algunes de les municions i armes que es trobaven a la vila, sense dipositar-les a la Casa de les Municions del rei. Se'n detallen "180 cossalets blancs amb totes ses pessés i 50 flascos amb sos flasquillos coberts de vellut de diversos colors amb sos cordons de seda, y moltes forquetes de tirar mosquets".²⁴ L'armament havia de ser lliurat a la Casa de les municions del rei, on s'endregaven dins d'unes caixes juntament amb les armes de la corona, i al càrrec del Majordom de municions.

L'endemà s'encaminaren cap al castell de la Garriga, en van prendre possessió i continuaren la marxa cap a Cadaqués. Al peu de la muntanya de Pení, els esperava una companyia d'homes armats amb arcabussos fent onejar una "bandera de camp nova de colors blanca, verda y vermella", eren comandats per Antoni Cabrissas i els acompanyava el batlle, quatre còsols i alguns prohoms de la universitat de Cadaqués. Van dirigir-se cap al portal del port d'en Novas i seguiren el protocol de lliurament de les claus de la vila, en entrar-hi "tiraren y dispararen totes les artilleries de les torres y baluards de dita vila". Anaren a l'església i seguidament a "la posada hon dita universitat havia fet aparellar lo necessari". L'endemà, hi van prendre la possessió civil i criminal; els còsols i els prohoms li prestaren homenatge de fidelitat. Tres dies més tard, abandonaren Cadaqués i "per temor de moros" una trentena d'homes armats els hagueren d'escortar fins a l'ermita de Sant Baldiri,²⁵ emplaçada a la muntanya del mateix nom, dins la parròquia de la Selva de Mar. Després d'oír-hi missa, la comitiva es desplaçà a la població de la Selva. Els esperaven els còsols de la universitat juntament amb els habitants de la Vall i de la muntanya de Sant Baldiri amb una companyia d'arcabussers. La jurisdicció d'aquests llocs era compartida. La casa d'Empúries hi exercia l'alta justícia i el dret de fadiga²⁶ de vint dies, i el cellerer del monestir de Sant Pere de Rodes, fra Rafel Saptà, li corresponia la baixa i, per demostrar-ho, va presentar la sentència reial que ho provava. Se seguí el cerimonial, com era costum, amb la prestació dels homenatges i sagraments de fidelitats dels vassalls. El seguici continuà cap a la vila de Llançà, l'alta i baixa justícia també estava assignada al cellerer de Sant Pere de Rodes després que el 1592 el monestir hagués guanyat una causa contra el comte que reclamava la competència jurisdiccional sobre els termes de Llançà, la Selva de Mar, la Vall de Santa Creu i la muntanya de Sant Baldiri.²⁷ La comtessa hi

24. El mosquet era una arma de foc, més llarg que una escopeta. Quan es disparava es posava damunt d'una forqueta.

25. Avui coneguda com sant Baldiri de Taballera

26. El dret de fadiga estava relacionat amb la transmissió de béns a tercers. En les vendes, cessions o en les donacions, el senyor directe, en aquest cas la comtessa, tenia preferència a adquirir el bé que es preveia alienar; i és per això que, abans, se li havia de comunicar amb el preu d'oferta, i havia de respondre en un termini determinat, que podia ser de deu o de vint dies.

27. Арналд Рубя, *Palau-saverdera, mil anys de senyors i pagesos*, Figueres: Fotocomposició Roger, 2003, p. 13.

tenia reservada la jurisdicció que havia ostentat Berenguer de Llançà que consistia en el patronatge del benefici de Santa Caterina. L'endemà, festivitat de Sant Mateu, l'abat de Sant Pere de Rodes va celebrar missa a l'església de Sant Vicenç de Llançà, i "per se dia feriat no es feu cosa alguna". La comitiva emprengué el camí cap a Garriguella passant pel castell de Quermançó que, tot i estar abandonat, en prengueren possessió. En arribar a Garriguella, van fer estada a l'hostal de la població. De matinada sortiren cap a Vilamaniscle on prengueren possessió de tota la jurisdicció i retornaren a Garriguella, on estaven convocats els habitants de Delfià i de Sant Quirze de Colera –l'abat de Vilabertran ostentava la baixa justícia–, i els de Rabós, de Vilajuïga i de la vall de Banyuls amb la finalitat de prestar els corresponents homenatges de fidelitat. Els nuclis de Garriguella i Vilamaniscle compartiren batlle.

A Sant Climent Sesebebes, els cònsols de la universitat i els habitants dels veïnats de Vilartolí i d'Espolla es van reunir a la plaça per rebre el seguici comtal, van jurar els sagraments i van prestar homenatge de fidelitat a la nova comtessa. Al seu torn, Rajadell va prometre, a l'interior del temple parroquial, "servar els privilegis" de les comunitats allà congregades. Retornaren a Castelló i continuaren cap a Vilanova de la Muga, on els comtes ostentaven l'alta justícia i el dret de fatiga de vint dies. Els síndics de la universitat acusaren els Vallgornera, senyors de Vilanova, de la usurpació de la fleca, la taverna i la carnisseria de la vila, que els hi havia establert el comte pel seu arrendament a canvi d'un cens anual.

Taula 3. Crònica del seguici comtal per les poblacions del comtat, 1599

Dia d'arribada	Població	Focs ²⁸	Aportació de les universitats	Nom del nou batlle ²⁹
dissabte, 11 de setembre	Castelló d'Empúries	400	1000 lliures	Pere Pont
dijous, 16 de setembre	Roses	100	240 lliures	Joan Rubies
dijous, 17 de setembre	Castell de la Garriga	6		Joan Castelló
divendres, 17 de setembre	Cadaqués	150	400 lliures	Gaspar Francesch
dilluns, 20 de setembre	La Selva, muntanya de Sant Baldiri i la Vall	80		Joan Garau
dilluns, 20 de setembre	Llançà	100	-	
dimarts, 21 de setembre	Garriguella,	50	100 ducats	Desconegut
dimecres, 22 de setembre	Vilamaniscle	4	-	Desconegut
dimecres, 22 de setembre	Delfià i Sant Quirze de Colera			
dimecres, 22 de setembre	Rabós	-	25 lliures	
dimecres, 22 de setembre	Vilajuïga, Vall de Banyuls	-		

28. Per a calcular la població es determinen quatre persones, de mitjana, per foc. El foc corresponia a l'impost del fogatge que estava sotmesa una casa.

29. A cada vila, elegiren i nomenaren un batlle per un espai de tres anys.

Dia d'arribada	Població	Focs	Aportació de les universitats	Nom del nou batlle
dijous, 23 de setembre	Sant Climent Sescebes i Vilartolí	40	50 lliures	
dijous, 23 de setembre	Espolla	-		
divendres, 24 de setembre	Vilacolum	9	100 lliures	Pere Benet
divendres, 24 de setembre	Vilanova de la Muga	-	-	Desconegut
divendres, 24 de setembre	Sant Pere Pescador	150	700 lliures	
divendres, 24 de setembre	Vilamacolum	6	-	Pere Figueres
divendres, 24 de setembre	Torroella de Fluvià	50	100 lliures	Joan Hostench
divendres, 24 de setembre	Vilacolum		100 lliures	
dissabte, 25 de setembre	L'Armentera i Saldet	100	-	Pere Llorenç Espolla
dissabte, 25 de setembre	Pelalcalç	-	-	
dissabte, 25 de setembre	Batl·lia d'Empúries	100	Redelme	Joan Bassetes
diumenge, 26 de setembre	Viladamat	70		Grau Heres
dilluns, 27 de setembre	Ventalló	40		Antic Colomer
dilluns, 27 de setembre	Valveralla	4		Antic Vicens Ros
dilluns, 27 de setembre	Riumors	5		
dilluns, 27 de setembre	Fortià i Fortianell	40	200 lliures	Joan Poch
dimarts, 28 de setembre	El Far	30		Miquel Canyelles
dimarts, 28 de setembre	Sant Pol de la Calçada	1		Rafel Ferrer
dimarts, 28 de setembre	Vila-sacra	60		Antoni Avinyó
dimarts, 28 de setembre	Marzà	-		Antoni Ferrer
dimecres, 29 de setembre	Sant Pere de Rodes	-	-	
divendres, 1 d'octubre	Pau	20	-	
divendres, 1 d'octubre	Palau-saverdera	30	-	Rafel Fontanella, àlies Nadal
dissabte, 2 d'octubre	Vilaüt	3	-	
dimarts, 5 d'octubre	Sant Miquel de Fluvià i Vila-robau	-	100 lliures	
dimarts, 5 d'octubre	Sant Tomàs de Fluvià	-	50 lliures	Desconegut

Continuaren cap a la vila de Sant Pere Pescador, la font destaca que era “una població de les bones del comtat”. El seguici hi arribà per reunir-se amb els cònsols i prohoms, els acompanyaren fins al portal per on acostumaven a entrar al recinte emmurallat, lliurant-los les claus de la vila. I seguiren amb els protocols establerts. Havent dinat anaren a Vilamacolum on la jurisdicció era compartida, la civil corresponia a la seu de Girona i la criminal als comtes d'Empúries. Per contra, en els nuclis de Vilacolum i de Torroella de Fluvià van prendre tota la possessió, després dels juraments hi confirmaren dos batlles, un per cada població. Seguidament, se'n tornaren a Sant Pere on s'allotjaren per passar la nit.

El dissabte es dirigiren a l'Armentera per prendre'n possessió, els seus habitants es van reunir a la plaça amb els veïns de Saldet. El senyor inferior d'ambdós llocs era

Ramon de Xammar que tenia diverses causes obertes contra els comtes d'Empúries. Durant els vint-i-quatre anys que durà el segrest del comtat, els segrestadors reials havien afavorit a alguns nobles concedint-los més jurisdicció de les que els pertocava.³⁰ El cas més paradigmàtic tingué lloc a l'Armentera i Saldet, diversos testimonis cridats per Rajadell argumentaren que Xammar s'apoderà de la facultat de governar i aplicar les lleis a ambdós llocs amb el beneplàcit del segrestador Ramon de Torrelles, oncle seu que, a més, li consentí la usurpació de 300 vessanes de terres d'aigualleixos del comte per establir-les a diversos particulars de l'Armentera a canvi de 300 lliures de renda anual. "Don Ramon Xamar de la ciutat de Girona preté tenir molta jurisdicció, en tant que pretenia tota esser sua, pus no volia comportar que ningun vassall seu acceptes ni aportes lo bastó de batlle de sa excel·lentíssima" afirmà Rajadell. Com a documentació probatòria, Xammar presentà una sentència de la Reial Audiència que li assignava la jurisdicció d'ambdós llocs, exceptuant la pena de mort i la fadiga de deu dies.

Deixaren aquesta població i s'encaminaren a Pelacals, allà comparegué Leandre de Margarit, senyor del lloc, que va presentar una sentència reial promulgada el 26 d'octubre de 1596 segons la qual hi tenia assignat l'exercici de la jurisdicció civil inferior o simple.³¹ D'altra banda, tenia una causa civil oberta per haver-se apropiat, durant el segrest del comtat, d'un seguit de terres d'aigualleixos del terme de Pelacals i de la parròquia de Sant Feliu de la Garriga, propietat de la casa comtal, amb la finalitat d'establir-les a diversos particulars.

Havent dinat anaren a la vila d'Empúries, s'hi havien congregat els habitants de Cinclaus, les Corts, Vilanera, Recs, Montiró i Palau Borrell, nuclis que formaven la batllia del castell d'Empúries. La comitiva comtal arribà al portal de la muralla on els esperaven uns quants vilatans armats amb arcabussos, disparant l'artilleria. Els cònsols de la universitat van donar la clau de la vila a Rajadell i l'acompanyaren fins a la plaça per prendre'n possessió. La font relata que dins el recinte murat "hi ha una casa o castell que es de sa excel·lentíssima, esta molt derruïda emperò te molt gentil vista del mar en la qual casa se diu que cert temps del any anava a estar lo senyor infant don Enric", referint-se al comte Enric d'Empúries, conegut com l'infant Fortuna (1445-1522), que amb tota probabilitat hi passà llargues estades.

30. El notari castelloní Bernat Josep Llobet denuncià que "*durante este segresto, o ya fuesse por descuido o por amistades y tolerancia del sequestrador y de los ministros, (...) Se perdieron o se perdió la regalia de la jurisdiccion y dominio sobre los magnates, nobles, cavalleros y demas militares del condado*". Bernat Josep LLOBET, *Índice, declaración, y adicion de la ereccion antiguedad (...)*, 1667-1668, p. 11.

31. La justícia civil simple o mínima, també s'anomenava "civilíssima", i permetia imposar petites multes –de fins a 5 sous–, emparees i jutjat litigis de mínima importància. Valenti GUAL VILÀ, "L'administració de la justícia senyorial. Els llibres de Cort" *Revista d'Història Moderna*, Pedralbes, 13, (1993) p. 289.

L'endemà van fer via cap al veïnat de Cinclaus per reunir-se amb Galceran de Cardona i Rocabertí, senyor de Sant Mori, el qual tenia en possessió una gran finca anomenada Estany dels Recs o Sobrestany –estany de Belcaire– establerta pel rei Alfons el Magnànim el 1432. Galceran de Cardona ho acredità amb el corresponent contracte d'establiment. Es tractava d'una parcel·la de “gran importància, diuen los d'Empúries, s'hi podria fer un estany que valdria més de renda que lo de Castelló i que ells hi ajudarien a ses costes. Per lo que en dit estany hi acudirien les aigües que baixen dels molins de Verges que passen per Cinclaus i causen mala salut als habitants de dit lloc”. El seguici, que estigué hostatjat a casa d'en Puig de Cinclaus, continuà l'endemà cap a Viladamat per prendre possessió de la jurisdicció criminal, ja que la civil l'ostentava el paborde de la població, Domènec Casajó, monjo del monestir de Sant Pere de Rodes.

El dilluns es reuniren amb les comunitats de Ventalló i Valveralla per prendre'n possessió. Continuaren el recorregut fins a Riumors, on Ramon de Xammar gaudia de l'alta i baixa justícia, excepte el cas de mort que pertocava a la comtessa. Per contra, a la població de Fortià i al llogaret de Sant Pau de la Calçada, la casa comtal hi ostentava tota la jurisdicció. L'endemà van visitar el Far d'Empordà, Vila-sacra i Marzà, poblacions amb jurisdicció compartida, la civil sota el domini de l'abat de Sant Pere de Rodes i la criminal a mans dels comtes.

Des de Marzà pujaren cap al monestir de Sant Pere de Rodes a “besar les mans del senyor abat” que prestà el sagrament de fidelitat a la comtessa, tal com era costum, i com havien fet els seus predecessors a favor de l'infant Enric, quan aquest va desempenyorar el comtat a la Diputació del General. Van fer nit al monestir i l'endemà baixaren de la muntanya, van travessar el coll del puig de l'Home i es dirigiren a Pau, on Francesc de Pau i Bellera regia la senyoria del lloc a excepció del cas de pena de mort i de fadiga de 10 dies. Un antic privilegi obligava el senyor del castell de Pau a acompanyar la comtessa el primer dia que aquesta entrava a la vila de Castelló d'Empúries “des del cap del pont de dita vila fins al palacio de sa excel·lentíssima y quan arriba en dit palacio li ha de dir estas paraules: –Señora tota sou mia del cap als peus fins a la camisa–, i dita señora comtessa te obligació, segons se diu, de donar-li lo vestit que en aquell punt aporta” va llegir Rajadell. Deixaren la població de Pau per dirigir-se a Palau-saverdera, on la comitiva es va concentrar a la plaça comuna, davant del castell. La senyoria del lloc l'ostentaven Isabel de Vilarig i de Cruïlles, senyora del castell i del terme per herència del seu pare Francesc, i el seu marit Francesc de Lanuza i de Montbui. A les darreries del segle XVI, el matrimoni havia interposat un plet³² davant la Reial Audiència contra els comtes d'Empúries per la jurisdicció civil i criminal –excepte la pena de mort–, documentació que mostrà Francesc de Lanuza per acreditar-ho. De Palau-saverdera retornaren a Castelló d'Empúries. L'endemà els veïns de Vilaüt hi anaren per prestar

32. Arnald Pujà, *Op.cit.* p. 86-91.

homenatge de fidelitat, Rajadell en va prendre possessió sense intercedir en la justícia exercida per Jeroni Argensola, senyor d'aquell terme.

La comitiva restà a la capital emporitana fins al dilluns 4 d'octubre amb l'objectiu de reunir-se "ab los cònsols de la universitat y tractar los serveys que han de fer a sa excel·lentíssima". Les comunitats del comtat havien de contribuir econòmicament per servir a la nova comtessa, però no totes hi col·laboraren de la mateixa manera. Segons indica la taula 3, hi hagué universitats que acordaren una aportació "que serà molt de son contento" sense especificar la quantitat, com Saldet, l'Armentera, el Far d'Empordà, Viladamat, Espolla, la batllia d'Empúries i Ventalló; d'altres que "serviran del que bonament segons llurs forçes podran" com Vilajuïga, Rabós i Vila-sacra; i d'altres "serviran amb cosa alguna" com Marzà.

El dia 5 de matinada emprengueren el camí de tornada. Abans de deixar el comtat, es van aturar a Sant Miquel de Fluvià, cap de batllia. A la plaça Comuna, es van reunir amb els vilatans i amb els veïns de Vila-robau i Palol, nuclis integrats a la batllia. La jurisdicció pertanyia a l'abat del monestir de Sant Miquel que hagué de presentar la documentació probatòria per tal que Rajadell en prengués possessió. Així mateix, en aquesta població també es van desplaçar els habitants de Sant Tomàs de Fluvià on el comte exercia tota la jurisdicció.

Amb la darrera possessió, la comitiva inicià el retorn cap a Barcelona.

CONCLUSIONS

Amb la fusió matrimonial de la casa Sogorb-Empúries amb la de Cardona, una de les més grans de Catalunya, el títol de comte d'Empúries quedà relegat a un segon terme, com ja succeí quan la senyoria de Sogorb va ser elevada a ducat el 1475. Els comtes s'allunyaren cada vegada més del territori emporità i, a poc a poc, el govern va quedar en mans d'oficials i procuradors de confiança que, davant de l'absentisme dels comtes, exercien la justícia i administraven la hisenda. El juliol de 1599 Joana Folch de Cardona va recuperar els seus dominis emporitans després de vint-i-cinc anys de segrest per part de la Reial Audiència de Catalunya. Entre els mesos de setembre i octubre del mateix any n'havia de prendre possessió, però no hi va comparèixer, en el seu lloc hi envià un procurador, Manuel de Rajadell, que en nom seu va entrar en possessió de totes les viles, els castells, les rendes i els drets del comtat d'Empúries, un procés que ha estat detalladament descrit en el document objecte d'aquest estudi.

L'etapa de segrest i de reducció del comtat d'Empúries a domini reial contribuí a la seva desestabilització política, en especial afectà les relacions entre els comtes i els senyors inferiors, la majoria vassalls, molts dels quals intentaren ampliar la jurisdicció i usurpar terres o béns pertanyents a la casa comtal. La font documental que es presenta és un testimoni de primera mà per a conèixer l'exercici de l'alta i baixa justícia i les disputes jurisdiccionals en el districte emporità a finals del segle

xvi. Durant aquesta època i en la majoria de les batllies i termes, els comtes hi ostentaven la jurisdicció criminal (el mer imperi, l'alta justícia) i el dret de fadiga, mentre que l'exercici de la jurisdicció civil (mixt imperi, baixa justícia) es repartia entre institucions religioses com el cellerer o l'abat de Sant Pere de Rodes, i cavallers com Francesc de Pau i Bellera, Ramon de Xammar, Isabel de Vilarig, Francesc de Pau o Jeroni Argensola, entre altres.

Aprofitant la conjuntura política, una part de les universitats de la demarcació s'uniren contra la casa comtal a través de la interposició de plets a fi de lluir la jurisdicció baronial per esdevenir reial, tanmateix la poca capacitat econòmica d'algunes comunitats els feu desistir del propòsit. Les universitats, tot sovint, havien de suportar la càrrega d'haver de contribuir al servei dels comtes, un fet que esdevenia un bon canal de finançament del qual, la casa comtal no se'n volia desprendre.

Manuel de Rajadell, com a procurador de Joan Folch de Cardona, dona fe de l'estat d'abandonament i descurança del patrimoni comtal i de la pèrdua de diverses rendes a Castelló d'Empúries i a tot el districte emporità. Fa balanç dels ingressos i de les despeses, detalla el sou dels oficials dels comtes i la funció que desenvolupaven i també comptabilitza la percepció de les rendes. Per salvar el comtat d'una hisenda empobrida i fortament endeutada, recomana recuperar territoris ja alienats, com la baronia de Verges o la batllia de Siurana, i millorar el patrimoni de la capital, Castelló d'Empúries.